

ЕКЛЕЗИОНИМИЯТА КАТО ТЕОРЕТИЧЕН ПРОБЛЕМ НА БЪЛГАРСКАТА ОНОМАСТИКА

Мариана Белнейска

Според определението, дадено от проф. Тодор Балкански, еклезионимите са имена на култови или ритуални обекти. Те по същество са и изключително важен езиковоархеологически материал (Балкански, Т., Пазарджик и...172 стр.). В “Речник на руската ономастична терминология” Наталия Подолская определя термина **еклезионим** от старогръцката дума – *εκκλησία* – църква, еклезионимите са топонимичен клас, собствено име на място, където се извършват обреди, религиозни поклонения, в това число названия на църкви, кръстове, манастири, самостоятелни олтари, свещени камъни, дървета, извори и др. (Подольская, Н. В., Словарь...149 стр.). Според руския учен Александра Суперанская, названията на култовите сгради са особена категория имена. Те не могат да бъдат включени нито в класа на урбанонимите, нито в микропонимите, нито в имената на празниците. Те означават или са означавали не само сградата, в която се е разполагала църквата или манастирът, но в определени епохи са се отнасяли към хората, живеещи или служещи там, към крепостните селища или земите, принадлежащи на манастирите. В последствие названията от този тип са станали основа и на други топоними, също така и на антропоними (Суперанская, А., Общая... 196 стр.). Тези и други въпроси на еклезионимията, на които ще се спра в текста, стоят все още без отговор. Цялостно изследване върху еклезионимите в българския език липсва. Те са отбелязвани и тълкувани като част от топонимията на отделни региони на българската езикова територия, но не са обособявани като самостоятелен научен

обект. Именно това поражда интереса ми към тази специфична област на ономастиката.

В зависимост от принадлежността си към определена религия еклезиионимите могат да бъдат разделени на няколко основни групи:

- имена на **езически** култови обекти
- имена на **ортодоксални** религиозни сгради
- имена на **мюсюлмански** обекти
- имена на обекти, свързани с **други религиозни групи** – храмове на католици, евреи, будисти и други

Еклезиионимите, които означават в топонимен план останките от **езически култови места**, са изключително разпространени в българската територия. Езичеството в България осигурява мирогледната основа почти два века (VII–IX век). Храмовете от този период са капища (от стб. *капище* – място, където се намира статуя, идол). Често налице е елементарна метонимия при езическите еклезиионими – името на обекта е станало име на цялата местност, където се намира или се е намирал. В статията “Езичество, митология и топонимия” Анчо Калоянов коментира някои имена, свързани с езичеството: *Богоя*, *Рангеловски кръс*, *Света вода*, *Божилонъци*, *Манастир*, *Требшице*, *Поганчиница* и др., като отчита съществуващите различия в тълкуването им (– В: Състояние и проблеми...6 т., 132 стр.). Според него напр. топонимът *Поганчиница* е свързан със старобългарското – “поганъ” *поганъ* – езичник, тук във връзка с късен остатък от езическо време или езическо капище. Онимният анализ може да членува друга основа след **-ица : поганчен-**, безспорно за малък обект според умаления етимон в прилагателната основа : **поганче**. Така основата насочва към пришълци, езичници, друговерци, като прииждането е датирано с наставката **-ица** до към XIV век, докато е реална нейната онимопродуктивност. Топонимът *Манастир*, който е често срещан в българската езикова територия, се смята за един от белезите на предхристиянско култово селище, което в по-късни времена съответният манастир е унаследил. Тази версия също може да бъде оспорена. Знае се, че около манастирите се оформят селища на манастирските

работници. Освен това българските манастири се различават съществено от католическите манастири на рицарските ордени – крепости. Топонимът *Требище* пък авторът отвежда пряко към стб. *тревище* “място за езическа служба” (треба), тъй като се регистрира в селища, чиито имена са знак за павликянски религиозен опит като *Паволче*, *Павлово* и други. Действително стб. *тревище* е в значение на “олтар” (L. Sadnik, Raitzemuller. Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten. Heidelberg, 1955, 138 стр.). Топонимът “требище” обаче е и за участък, означаващ мястото на изсечена, изкоренена за орница гора (срв. Пенчово требище, Требището в Панагюрско, Требежа, Требежището в Пирдопско, Требищата, Требиш в Охридско и др.). Съмнения изникват и при ономастичния анализ на еклезионими, притежаващи като етимон съответните теоними – имената на божествата, които са почитали хората в езическата епоха – *Перун*, *Сварог*, *Велес*, *Род*, *Хърс* – (*Родов трап*, *Велеска усойка*, *Перунското*, *Родиловъц* и др.). Тази интерпретация е логична, но дали в случая не се откриват по-съвременни основи – антропонимите *Родо*, *Веле*, *Перун* или родови имена. Тези примери илюстрират не само някои от спорните въпроси, които възникват при анализа на езическата еклезионимия, но и важността и значението ѝ като проблем на българската ономастика.

Еклезионимите – **имена на обекти, свързани с българското православие** – са най-многобройните в българската езикова територия. По нашите земи християнството прониква още в апостолски времена. В своята книга “Православните църкви през българското Средновековие” Бистра Николова смята, че най-ранните християнски сгради в българските земи се появяват около средата и втората половина на IV век., доста преди покръстването, още в периода на езичеството на славяни и българи. Свидетелства за това са базиликата в Ятрус (с. Кривина), най-ранната църква под “Света София” в град София, базиликата в Диоклетианопол (Хисаря) и други. Според авторката не е съвсем точно твърдението, че всички следи от християнски живот в Тракия и Илирик са заличени след като през VII век полуостровът е зает от езичниците славяни. След покръстването на

българите в страната започва масово строителство на църкви, манастири и параклиси. Именно тогава изплува споменът за запазеното в продължение на два и повече века за светостта на едно или друго място. Над погребаните ранновизантийски градове и селища, до и над местата, където е имало базилики, през IX век отново били издигнати църкви (Николова, Б., Православните...23 стр.). Застъпването на стари и нови култови места е напълно закономерно според авторката, цитирала Мирча Елиаде: “В действителност мястото никога не е “избрано” от човека, то е просто “открито” от него, казано иначе, свещеното пространство му се разкрива под един или друг вид.” Тези исторически сведения за възникването на християнските култови сгради поставят интересни предизвикателства пред ономастите. Трябва да се отговори на въпроса дали съществува закономерност и наследственост не само при строежа, но и при именуването на новите обекти. Темата засяга и вече цитираният Анчо Калоянов (“Езичество, митология и топонимия” – 139 стр., 2002 г.). Приемането на християнството през IX век довело до смяна на религиозния код в топонимията и изборът на светци за покровители на вече установените през езическата епоха свещени места следвал определени правила, т. е. бил извършен своеобразен превод. Авторът твърди, че при трансформацията на празничния календар предпочетени били светците, чиито дни съвпадали със забележимите моменти в кръговратите на Слънцето, Луната и Плеядите. Например Свети Петър се оказал приемник на култа към бог Перун, поради разполагането на неговия празник във върховния момент от годишния кръговрат на Слънцето, към което може да се добави съзвучието на двете имета (Перун-Петър). Агионимът Св. Петър става основа за създаване на редица топоними (Петров кръст, Светаго Петра и др.). На местните названия, свързани с християнската религия, за първи път се спира акад. Конст. Иречек в “Християнският елемент в топографската номенклатура на Балканските земи”. Той посочва немалък брой селища, носещи имена на християнски светци, като определя времето за тяхното възникване – около V в. от н. е. (виж още Ю. Петкова.” Местни имена и народен мироглед”, стр.

99–100.). С християнството се свързват и много изолирани местности по планински върхове, край извори и дъбрави – *Св. Никола в Бургаския залив*, *Хагия Анна*, *Хагиос Яннис* при Несебър, на които се намират манастирски параклиси от средните векове и др.

Важност за българската ономастика имат и еклезионимите, означаващи **обекти във връзка с мюсюлманската религия**. Най-често това са джамии и мечити (джамии без минаре). Според данни в пресата общият брой на мюсюлманските храмове в страната е 1050, от които 950 са функциониращи в момента. В малко от ономастичните изследвания е отделено специално място за този вид еклезионими. Те се тълкуват във връзка с местни названия. Според Ю. Петкова обикновено мюсюлманските имена асимилират стари християнски или езически светилища – *Буѝк джамѝя*, *Солѝк джамѝя* (Казанлъшко), *Мечѝта* (Панагюрско), *Дерѝши бабѝ* (Ихтиманско) и други. В това твърдение обаче не се разбира термина асимилация. Имената на джамиите могат да бъдат носители на отличителна характеристика на обекта – *Ескѝ джамѝя* (старата джамия), *Ени джамѝя* (новата джамия), *Мехмѝд Минетоглу джамѝя*, *Хаджѝ Калѝч Джамѝя* – по антропоним – построена от местен първенец (виж. Балкански *Пазарджик* и...172–175стр.). На тези имена е посветена работата на Г. Христов и Р. Кокаличева “Топонимични свидетелства за историческата съдба на българското население в Родопите” и “Топонимията като отражение на етно-религиозни процеси в Родопите” на Г. Христов. В названия с външно турски произход авторите откриват рудиментите на християнски и езически представи.

И на последно място трябва да се споменат еклезионимите, свързани с **други религиозни общности**. Както се знае в България има региони с подчертано католическо население – регионите около град Раковски, селища в Пловдивско, Свищовско и др. Католическата църква в България има два обряда – латински – в (Софийско-Пловдивска и Русенско-Никополска епархия) и източен (екзархат, обхващащ цялата страна със седалище в София). В по-ново време Католическата църква има свои структури в България от 1565 година, факт, който ни насочва към

събиране и тълкуване на католическите еклезионими по българските земи като важна част от историята и на езика и културата ни, и на католиците у нас. Както ортодоксалните еклезионими, така и тези са тясно свързани с имената на светци, почитани от църквата. За пример могат да бъдат посочени църквата “Свети Йосиф” (Пловдив), “Свети Феликс” (Брани поле, Пловдивско), “Свети Роко” (Пловдив), “Свети Франциск от Асизи” (Белозем), “Свети Антон от Падуа” (с. Борец), “Пресвето Сърце Исусово” (с. Драгомирово, Великотърновско) и др., но както е видно от примерите наблюдават се различни форми за образуване на имената – например добавянето на географско пояснение.

Към тази група еклезионими, разбира се, могат да бъдат добавени и имената на храмовете на всички официално регистрирани в България вероизповедания.

Освен спрямо принадлежността си към дадена религия, имената на култовите обекти могат да бъдат класифицирани и по отношение на мотивиращата дума в тях. – **по агнионими, по патронен празник на обекта, по характеристика, по вида на култовия обект.**

Най-многобройна е групата на еклезионимите с етимон – **име на почитан светец**: *Светà Неделя, Светà Марина, Свети Атанас, Свети Арахангел, Светà Богородица, Светà Варвара, Светà Елена, Светà Катерина, Светà Петка, Свети Тодор, Свети Спас, Свети Пророк Илия, Свети Никола, Свети Георги, Свети Вла̀с, Свети Димитър, Свети Йоан Предтеча, Свети Панталеймон, Светà София, Светà Трдица, Свети Козма и Дамян* и др.

По-рядко срещани са *Христос Вседържател* (Пантократор), *Свети Четиридесет мъченици, Свети 15 тивериуполски мъченици, Свети Климент, Свети Леонтий, Свети Лука, Свети Дванадесет Апостоли, Свети Апостоли* и др. Прави впечатление предпочитанието към именуване на обекта на един светец или светица, близки до българските народностни схващания. По-малко са имената, свързани с двама или повече на брой светци. В този ред на мисли, любопитно би било и тълкуването на мотивите

при избора на агиними, честотата на дадено име, съществува ли своеобразна “мода” при именуването на църквите в миналото и днес.

На второ място в тази класификация можем да отделим еклезионимите с мотивираща дума – **патронния празник на църквата (еортоним)**: *Власин* – (Ракитово), място, където е имало параклис или манастир със съборен ден Власин ден (НГ); *Никѹлица* – по празника Никулден (Радилово); *Гьоргьѡвдена* – (Православ), хълм с лозя, има оброчно място, където в миналото са се черкували, очевидно и оброк на Св.Георги; *Сп̀совден* – (Зетъово), оброчно място, където се черкуват на Спасовден; *Ирм̀нден* – оброк (Метох, Сярско), посещаван на празника на пророк Йеремия – 1 май; *Ил̀нден* – хълм и параклис (Черешово, Драмско) ; *Дѹховден* – параклис (Ливадица, Драмско), *Вѡрбница* – (Чепинско) и др.

На следващо място се открояват еклезионимите с **етимон, представляващ характеристика на култовия обект**. Пример за такива са: *Кр̀ставата черква* – (Найденово), прилагателно от кръст, вероятно на мястото е имало църква под формата на кръст, според Н. Павлова е имало стара католическа църква, по-късно думата е преосмислена от звуковата близост с прилагателното “крастав”, възможна е метафорична употреба на крастав, “нечист”, т. е. принадлежащ на общност, различна от православната; *М̀дената ч̀рква* – (Стоян Заимово) – имало е според местните хора християнско оброчище, посветено на Св. Хараламби, покровител на пчеларите; *Б̀лгарската ц̀рква* – старата черква в Старчища, Драмско, посещавана от българите екзархисти; *Ен̀ джам̀я* – “новата” джамия – (Пазарджик); *Бап̀т̀ската ч̀ркува* – (Нов Кортен – Бесарабия), *Н̀мската ч̀ркова* – протестантска църква в Софиевка , Тараклийско и др.

Мотивиращата дума в еклезионимите може да бъде и **вида на култовия обект**: *Джам̀ята* (тур. *camı*), *Валтаро* (лат. *Altare*-с протеза на в-), *Вакуфчето* (тур. *Vakıf* – ‘дарения, имоти, завещани за религиозни цели’, означава и ‘по-малък манастир’), *Клиселика* (тур.*kiliselik* – ‘място с църкви’) , *Манаст̀ра*, *Манаст̀рчето*, *Манаст̀рище*, *Мет̀х*, *Ч̀рквата*,

Черкòвището, Черкòвната, Джòмите, Кешишилìк, Клисè (тур. *kilise* – ‘църква’), *Клиселì, Цр̀квата* и др. Както личи от дадените примери тук, често като основа се среща турска дума.

Въпросът за еклезионимите е значим в още един аспект – **езиково-археологическия**. Трябва да бъдат отчетени **фонетичните особености**, застъпени в разглежданите еклезионими. Те носят характеристиките на говора, който представят, и могат да бъдат ценен материал за историята на езика и диалектологията. **Грамматичните особености** на еклезионимите са свързани предимно с членуването на имената, което е характерна черта за микропонимите и ги свързва с нарицателните имена – *Манастìра, Гергòвдена, Кр̀ста, Р̀нгела, Ч̀рkwата* и др.; формите за множествено число, застъпени в имената на култови обекти – (*Джòмите*); старинни по форма имена, със запазени падежни форми – *Светòм Богорòдица, Светòм читир̀есте, Стек П̀тър* (съкратена форма за род.падеж от *Светог* – стб. св̀тòго). Интерес представлява и строежът на еклезионимите: имена от съществителни (*Ч̀рkwата*), от прилагателни (*Власìн*), имена от двукоренни думи (*Гергòвден, С̀совден*), имена от словосъчетания – (*Голямата ч̀рква*), от прилагателни по сложното склонение и съществителни – (*Светì Ил̀я*), от две съществителни имена – (*Хаджì Кал̀ч джам̀я*), от числителни и съществителни – (*Св. Дван̀десет ап̀столи*), имена от сложни словосъчетания (*Светì Ил̀йовските мог̀ли, Пресветò С̀рцè Ис̀сово*), имена, образувани с наставки – **-ище** (*Черкòвището, Манаст̀рище*), **-ица** (*Вòрница*), **-ало** (*Клеп̀лото, Ар̀нгело*); наставки, с които са образувани прилагателни имена, влизащи в еклезионимите : **-ав** (*Кра̀ставата ч̀рква*), **-ин** (*Влас̀н д̀н*), **-ова** (*Гергòва ч̀рква, П̀нова ч̀рква*), **-ен** (*М̀дена ч̀рква*), топонимни наставки **-ица** (*Гергòвица, Кал̀герица, Коста̀ница*), **-ец** – (*Кр̀ст̀ц*), **-лик** (*Клисел̀к*) и др. Речниковите особености на еклезионимите ще допълнят лексикологичния им профил – открояват се местни имена (*Г̀ргòва ч̀рква, Гергòвица*), оними от изчезнали лични имена (*Светà Ш̀пир̀да*), от редки живи думи и значения в говора (*Клеп̀лото, Ан̀темата* – сакрално място, където минаващите хвърлят кам̀к и изричат прокл̀тие), турски

имена (*Хаджи Калъч джамия* – изафетно словосъчетание – съществително + съществително), юрушки имена (*Клиселй, Джамията, Кешишлеме* от *кешишхане* – ‘сграда с монаси’), гръцки имена (*Хагия Анна, Хагиос Яннис, Хагиос Петрос, Гергьос черква*), латински имена (*Валтаре, Валтаро*), имена, променени по народна етимология (*Кюкова могила*) и др. До тук изброих отделни илюстративни примери за насоките на изследване на еклезионимите, без да имам претенции за изчерпателност. Необходимо е да се проследи връзката на еклезионимите с оронимите, хидронимите, ойконимите и др. Имената на култови обекти са и важен материал за възстановяване изгубената история на градовете, селищата, населението не само в България, но и в районите със запазено българско население. Изключително важни в това отношение са ономастичните трудове, посветени на българите в Банат, Трансилвания (Балкански, Т., “Трансилванските българи”), Бесарабия (Куртев, Н., “Селищата с българско население в Северозападния Буджак” 2006 г.; Кондов, В., “Кортенските колонии в Бесарабия” 2005 г.), Украйна (Балкански, Т., М. Парзулова, “Задкарпатските българи” 1996 г.), Кавказ (Балкански, Т., “Кавказките българи”), Сибир и др. Проблемен е и въпросът за предишното християнско минало на помохамеданченото население, историята на българо-мохамеданските селища в Южните родопи (вж. Българо-мохамедански селища в Южните Родопи – Кирил Патриарх Български, 1960 г.), запазването и развитието на религиозния живот през вековете, теми, за които изследването на еклезионимите би било полезно и резултатно. И не на последно място любопитни изводи може да даде прегледът на съвременното именуване на религиозни обекти, поради пъстротата на религиите, присъстващи в страната ни, а и на множаките се български храмове, обслужващи големия брой емигранти в чужбина.

В заключение следва да отбележим, че еклезионимията е важна и недостатъчно разработена област на българската ономастика, която поставя множество теоретични и практични въпроси, очакващи отговори. Събирането, класифицирането и тълкуването на еклезионимите ще дадат нови сведения не само

за езиковедите, но и за хората, занимаващи се с митология, фолклор, антропология, история и археология, религия

БИБЛИОГРАФИЯ

Балкански, Тодор – “Местните имена на Чепинкото краище (Велинградско)”, В. Търново, 1998 г.

Балкански, Тодор; Цанков, Кирил – “Местните имена от Доспатското краище”, В. Търново, 2000 г.

Балкански, Тодор – “Пазарджик и Пазарджишко в светлината на езиковата археология”, В. Търново, 2005 г.

Павлова, Неда – “Топонимията на Чирпанско”, София, 2005 г.

Иванов, Йордан – “Местните имена между Долна Струма и Долна Места”, София, 1982 г.

Куртев, Никола – “Селищата с българско население в Северо-западния Буджак”, Велико Търново, 2006 г.

Кондов, Васил – “Кортенски колонии в Бесарабия”, Велико Търново, 2005 г.

Николова, Бистра – “Православните църкви през Българското Средновековие IX–XIV век”, София, 2002 г.

Калоянов, Анчо – “Езичество, митология и топонимия”, В: “Състояние и проблеми на българската ономастика”, 6 кн. (132–144 стр.). Велико Търново, 2002 г.

Калоянов, Анчо – “Българското езичество- капища, кумири и жреци”, – В: “Старобългарското езичество: Мит, религия и фолклор в картината за свят у българите”, Велико Търново, 2000 г.

Петкова, Юлияна – “Местни имена и народен мироглед”, – В: “Състояние и проблеми на българската ономастика. Материали от първа кръгла маса”, (99–104 с.), Велико Търново 1990 г.

Суперанская, А. В. – “Общая теория имени собственного”, Москва, 1973 г.

Подольская, Н.В. – “Словарь русской ономастической терминологии”, Москва 1988 г.